

ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК [94 + 902 + 061] (47).08

УЧАСТЬ ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА НЕСТОРА-ЛІТОПИСЦЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ ВСЕРОСІЙСЬКИХ АРХЕОЛОГІЧНИХ З'ЇЗДІВ

Оксана Грицюта

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського
Україна, 65000, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 24
e-mail: grytsyuta2@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3694-3257>

На основі ретельного вивчення джерел висвітлюється роль Історичного товариства Нестора-Літописця (ІТНЛ) в організації та роботі Всеросійських археологічних з'їздів, які мали велике науково-громадське значення. Вони були своєрідним дослідним майданчиком, де вчені могли представити на широкий загал результати своїх наукових пошуків та обмінятися досвідом. Участь у такого роду зібраннях надавала більші можливості для розвитку, тому наукові товариства вважали за необхідне направити на Археологічні з'їзди свої делегації з найкращих представників. З 15-ти археологічних з'їздів, проведених у Російській імперії, шість відбулися в Україні.

Новостворене Товариство долучилося до підготовки III Археологічного з'їзду. Доповіді, зроблені делегатами від ІТНЛ, торкалися актуальних питань історії й археології. Найбільш продуктивною була робота з підготовки XI Археологічного з'їзду, зусиллями ІТНЛ була підготована археологічна виставка, екскурсії до археологічних пам'яток, підготовані до друку реферати доповідей, що сприяло популяризації науки.

Ключові слова: археологічний з'їзд, Історичне товариство Нестора-Літописця

У XIX – на початку XX ст. у вітчизняній археологічній науці відбулися суттєві зрушення. Численні знахідки матеріальної культури минулого ставали об'єктом уваги вчених. Було запропоновано чимало ідей щодо інтерпретації археологічних матеріалів, почався процес формування наукової академічної традиції в археології. Значну роль в активізації наукових пошуків відігравали наукові центри: університети та наукові товариства. З 1839 р. на території України почало діяти перше археологічне товариство – Одеське товариство історії та старожитностей, згодом, у 1872 р. було відкрито Історичне товариство Нестора-Літописця при Київському університеті св. Володимира (ІТНЛ), почали створюватись історико-філологічні товариства при Харківському університеті, Ніжинському історико-філологічному інституті й ін.

Такий інтенсивний розвиток наукових громадських організацій був пов'язаний з необхідністю створення мережі науково-дослідних центрів. Ця ідея знайшла підтримку

у широких наукових колах. Новим імпульсом для процесу формування академічних традицій стало проведення регіональних наукових форумів, яскравим прикладом яких можуть слугувати археологічні з'їзди (АЗ). Вони були своєрідним дослідним майданчиком, де вчені могли представити на широкий загал результати своїх наукових пошуків та обмінятися досвідом. Участь у такого роду зібраннях надавала більші можливості для розвитку, тому наукові товариства вважали за необхідне направити на АЗ свої делегації з найкращих представників.

За сорок два роки (1869-1911 рр.) у роботі з'їздів взяли участь багато видатних археологів, істориків, архівістів, мистецтвознавців, яких сучасна історіографія вважає творцями української історичної науки. Серед них: В.Б. Антонович, Д.І. Багалій, І.І. Веселовський, М. Костомаров, В.В. Хвойка, І.С. Поляков, В.В. Латишев та ін. З 15-ти археологічних з'їздів, проведених у Російській імперії, шість відбулися в Україні: III (Київ, 1874), VI (Одеса,

1884), XI (Київ, 1899) XII (Харків, 1902), XIII (Катеринослав, 1905), XIV (Чернігів, 1908) [10, с. 15-16].

Першим з них був III Археологічний з'їзд (III АЗ), який відбувся у Києві у 1874 р. Проведення з'їзду саме у Києві було обумовлено тим, що у 70-ті роки XIX ст. він став потужним центром з наукових досліджень у царині археології. На той час у Києві діяло декілька установ, які професійно займалися археологією, серед них: «Тимчасовий комітет пошуків старожитностей», відкритий у 1835 р., в 1859 р. була заснована Археологічна комісія (діяла до 1917 р.). Активну діяльність по фіксації археологічних пам'яток на території України розгорнула Тимчасова комісія для розгляду давніх актів (створена у 1843 р.). Граф О.С. Уваров, – відомий археолог та організатор з'їздів, у своїй вітальній промові на відкритті III З'їзду відзначив важливість київської науковій спільноти для розвитку археології.

У підготовці та проведенні III АЗ в Києві значну роль відіграв Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, члени якого – В. Антонович, П. Житецький, М. Лисенко, О. Лопачевський та ін. згодом увійшли до складу Історичного товариства Несторалітописця. Офіційно Товариство було створене у січні 1873 р., але фактично об'єднання київських істориків та археологів відбулося задовго до цієї дати.

Третій археологічний з'їзд був скликаний за ініціативою викладачів університету св. Володимира. Новостворене Історичне товариство мало безпосереднє відношення до ініціювання проведення з'їзду саме у Києві, оскільки саме воно подало клопотання щодо призначення Києва місцем проведення III АЗ. У підготовчому комітеті з улаштування з'їзду, окрім Київського університету св. Володимира, були широко представлені: Новоросійський університет, Церковно-археологічне товариство при Київській духовній академії, а також новостворене ІТНЛ.

Урочисте відкриття III археологічного з'їзду відбулося 2 серпня 1874 р. Особливістю роботи Київського з'їзду було залучення до участі у його засіданнях іноземних археологів з Чехії, Моравії, Сербії й Австрії. У роботі III АЗ взяли участь 204 делегати, була організована робота восьми секцій:

- Первісних старожитностей
- Старожитностей історичної географії та етнографії
- Пам'яток мистецтва
- Пам'яток мови та письма

- Старожитностей класичних, візантійських та західноєвропейських
- Східних старожитностей
- Пам'яток домашнього та суспільного побуту
- Пам'яток церковних [9, с. 5-15].

Тексти рефератів і доповідей було видано у двох томах «Трудів III археологічного з'їзду». Загалом було прочитано 71 доповідь з актуальних питань археології, 15 з яких були зроблені членами ІТНЛ. Третій з'їзд продемонстрував потужність київського осередку, в першу чергу, як археологічного дослідницького центру. Участь ІТНЛ в організації з'їзду була високо оцінена графом Уваровим, який написав листа до Товариства з подякою за участь в організації та проведення III АЗ [5, с. 277].

Повною мірою проявити свої організаторські якості Товариство отримало можливість через 25 років, при підготовці XI Археологічного з'їзду, який вирішено було проводити знову у Києві. Традиційно ініціатором проведення з'їзду виступило Московське археологічне товариство, яке подало відповідне прохання до Міністерства народного просвітництва й отримало дозвіл 5 листопада 1896 р. Робота з підготовки з'їзду почалася вже у січні 1897 р. 4 січня у Москві відбулося перше засідання Московського попереднього комітету. ІТНЛ представляв В.З. Завітневич, крім нього до складу Комітету від Товариства увійшли Ю.А. Кулаковський, Т.Д. Флоринський (ректор університету св. Володимира), В.А. Кордт (завідувач бібліотеки університету) [2, с. 5-28].

У травні 1897 р. Московське археологічне товариство звернулося до ІТНЛ з пропозицією щодо організації Київського відділення підготовчого комітету. Він був сформований на черговому засіданні ІТНЛ у складі: В.Б. Антонович (голова), М.М. Ясинський (секретар), І.М. Каманін (скарбник), О.М. Лазаревський, В.Г. Ляскоронський, В.П. Науменко, В.І. Щербина [3, с. 2].

Київський попередній комітет працював два роки, за цей період членам комітету вдалось налагодити комунікацію між науковими товариствами та державними закладами Південно-Західного краю. Важливою частиною роботи комітету була розробка програми для збирання відомостей про старожитності. Програма розсилалась губернаторам усіх губерній Південно-Західного краю. До збирання відомостей долучались місцеві вчителі, священики, представники влади. Отримані дані допомогли скласти докладні археологічні карти Волині та Подільської губернії [7, с. 141].

Оскільки основною тематикою XI АЗ були

дослідження Південно-Західного краю, зокрема Волині, то членами Товариства були проведені масштабні археологічні розвідки та розкопки у Волинській губернії. В.Б. Антонович організував дослідження у Кременецькому, Дубенському та Заславському повітах, М.Ф. Біляшівський дослідив пам'ятки по берегах р. Буг, К. Мельник – у Луцькому, Ровенському й Острозькому повітах. Результати своїх розвідок автори виклали у доповідях на засіданнях з'їзду.

У рамках роботи XI АЗ було заплановане вже традиційне проведення археологічної виставки, її організація була доручена ІТНЛ. Товариство звернулось до музеїв і приватних колекціонерів з проханням надати експонати. До роботи з підготовки виставки долучився Ф.Я. Фортинський (член ІТНЛ), ректор університету св. Володимира, який надав частину експонатів з колекції музею університету та дозволив провести виставку в університетському приміщенні. Виставка мала кілька відділів – від первісної археології до історичних старожитностей. Примітно, що за комплектування відділу первісних старожитностей відповідала Катерина Мельник – відомий український археолог та історик, яка також надала матеріали зі своєї власної колекції. Організаторам вдалося зібрати матеріали з Київської, Чернігівської, Подільської, Полтавської, Херсонської, Бессарабської та Волинської губерній. Завдяки старанням В.А. Кордта вдалося організувати картографічну виставку, що вражала своїм змістом [1].

Організаційна діяльність Історичного Товариства Нестора-Літописця не обмежувалася Києвом. Маючи успішний досвід організації Київського з'їзду Товариство було залучене до підготовки та проведення археологічного з'їзду у Харкові. Робота з підготовки XII АЗ почалася у 1899 р., для чого були створені попередні комітети у Москві (МПК) та Харкові (ХПК), які працювали більше двох років. Харківський комітет був створений на основі Харківського історико-філологічного товариства (ХІФТ), яке очолював видатний історик, археолог і краєзнавець, член ІТНЛ, Дмитро Іванович Багалій.

Д.І. Багалій був організатором та учасником декількох археологічних з'їздів. Саме він виступив ініціатором проведення XII археологічного з'їзду в Харкові. Д.І. Багалій представив на розгляд МПК основну тематику роботи з'їзду: пропонувалось провести систематичне археологічне обстеження Харківської губернії та сусідніх із нею Курської, Воронежської, Чернігів-

ської, Катеринославської губерній, системне обстеження курганів з кам'яними бабами та складання альбому з їхньою класифікацією. Науковцем були розроблені дві програми для вивчення старожитностей (для збирання відомостей про первісні старожитності та для збирання відомостей про старожитності історичні).

Окремою пропозицією голови ХПК було облаштування виставки археологічних матеріалів, історичних та етнографічних експонатів. За допомогою членів ХІФТ була вироблена програма для збирання речей та організації виставки. Професор А.М. Краснов надав програму етнографічної виставки до XII АЗ, каталог виставки підготував секретар ХПК, професор Є.К. Редін [4, с. 19-20].

Ще одним важливим напрямом діяльності ХПК було налагодження зв'язків з іншими дослідницькими центрами, які залучалися до підготовки АЗ. Так, на третьому засіданні Харківського підготовчого комітету було прийняте звернення до Ніжинського історико-філологічного товариства (НІФТ) із запрошенням до роботи. У відповідь на запрошення у НІФТ була створена Ніжинська комісія на чолі з професором А.В. Добіашем, до складу якої також увійшли М.М. Бережков, М.І. Лілеєв, В.К. Піскорський, М.Н. Сперанський, В.І. Резанов та ін.

До задач Комісії входило організувати збір старожитностей для виставки до XII АЗ. З цією метою було надруковано 3 тис. примірників програми по збиранню старожитностей. До співпраці були залучені учителі, священники, краєзнавці та любителі старовини багатьох повітів Чернігівської губернії. Зусиллями Ніжинської комісії до XII АЗ були зібрані цікаві етнографічні матеріали [2, с. 233-249].

Оскільки ІТНЛ вже мало організаційний досвід, то воно також було запрошено до участі у роботі підготовчого комітету XII археологічного з'їзду. На засіданні ІТНЛ 28 грудня 1899 р. був зачитаний лист від Московського археологічного товариства із проханням надіслати депутатів від Товариства для участі у підготовці роботи з'їзду

На базі Товариства було створене відділення для допомоги ХПК на чолі з В.Б. Антоновичем у складі: Б.І. Ханенка, М.Ф. Біляшівського, О.І. Левицького, В.Г. Ляскоронського, А.І. Степовича, Г.Г. Павлуцького, М.М. Ясинського. Члени Товариства взяли на себе зобов'язання організувати археологічні експедиції, приурочені до XII АЗ. Проведення археологічних досліджень у Чернігівській губернії доручалося О.М. Лазаревському, М.П. Василенку, Ф.М. Уманцю, у

Полтавській губернії – В.Г. Ляскоронському, В.І. Василенку, А.В. Стороженку, О.І. Левицькому.

Під час роботи з'їзду вчені представили результати своїх наукових пошуків. В.Б. Антонович передав Харківському комітету матеріали своїх спостережень з археології Чернігівської губернії та надав допомогу у складанні археологічної мапи Харківської губернії. Крім того, під час підготовки до з'їзду члени ІТНЛ брали участь у формуванні програми, редагуванні та підготовці до публікації надісланих статей [1, с. 28-29]. Участь членів ІТНЛ в організації XII археологічного з'їзду засвідчила високий рівень розвитку академічної науки та тісні наукові зв'язки в українській історичній спільноті.

Урочисте відкриття XII Археологічного з'їзду відбулося 15 серпня 1902 року. Він працював протягом 13 днів за участі 264 делегатів з більшості губерній Російської імперії. Загальна кількість учасників сягала 400 осіб, серед яких були відомі академіки та науковці того часу: фахівці з археології, етнографії, історії, мистецтвознавства, лінгвістики, архівної справи тощо.

Окрім пленарних засідань працювали 9 секцій: первісних старожитностей; історико-географічних та етнографічних старожитностей; пам'яток мистецтв, нумізматики та сфрагістики; побуту домашнього, господарського, громадського, юридичного та військового; церковних старожитностей; старожитностей писемності та мови; старожитностей класичних, візантійських, східних і західноєвропейських; слов'янських старожитностей та археографічних пам'яток. На засіданнях відділень було заслухано й обговорено понад 90 доповідей. 18 та 25 серпня 1902 р. відбулися наукові екскурсії до археологічних пам'яток поблизу Харкова – на Донецьке городище та до могильника біля с. Ніцахи.

Представники Товариства брали активну участь у роботі секцій АЗ, виступали з доповідями, приймали участь у дискусіях. Найбільш значущим і новаторським, на нашу думку, є дослідження проф. Д.І. Багалія, який розробив докладну карту Харківської губернії. У ній був

представлений результат багаторічної роботи автора по нанесенню на мапу Харківської губернії всіх відомих, на той час, археологічних пам'яток різних періодів і культур. Мапа, розроблена Д.І. Багалієм не втратила актуальності й сьогодні, сучасні археологи використовують її для своїх досліджень.

Значення Археологічних з'їздів позитивно оцінювалося їхніми організаторами з точки зору розвитку археологічної науки. Ще одним цінним надбанням стало поширення загальної уваги та співчуття до вітчизняної історії і старожитностей. Така активна організаційна участь Товариства у роботі археологічних з'їздів пов'язана з тим, що одним з важливих напрямків роботи ІТНЛ була популяризація науки. Пробуджуючи місцеві наукові сили, з'їзди багато у чому сприяли активізації історичних досліджень у суспільстві, що, поза всяким сумнівом, сприяло становленню археологічної науки та поширенню інтересу до старожитностей серед широких кіл громадськості. Створювалися місцеві наукові товариства, які піклувалися про збереження та збирання пам'яток старовини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Каталог выставки XI археологического съезда в Киеве. Киев, 1899. 341 с. разд. паг.
2. Одиннадцатый археологический съезд в Киеве. Москва, 1897. 38 с.
3. Протоколы заседаний Киевского отделения предварительного комитета по устройству в Киеве XI археологического съезда // Университетские известия. 1898. № 2.
4. Протоколы заседаний Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда. Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда: в 2 т. / за ред. Е.К. Редина. Харьков, 1902. Т. 1. 547 с.
5. Сведения о заседаниях Исторического общества Нестора летописца в 1873-77 гг. // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. 1879. Кн. 1.
6. Сведения о заседаниях общества // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. 1900. Кн. 14. 192 с.
7. Сведения о заседаниях общества // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. 1899. Кн. 13.
8. Сведения о заседаниях общества // Чтения в историческом обществе Нестора-Летописца. 1901. Кн. 16. Вып. 4. 96 с.
9. Третий археологический съезд в Киеве. Киев, 1878. 35 с.
10. Юренко С.П. Археологічні з'їзди в Україні. Київ: Шлях, 2004. 44 с.

Gritsiuta Oksana

Participation of the Historical Society of Nestor the Chronicler in the Organization of All-Russian Archaeological Congresses

The paper, basing on a thorough study of the sources, describes the role of the Historical Society of Nestor the Chronicler in the organization and work of the All-Russian Archaeological Congresses, which had a great scientific and social significance. They were a kind of experimental site where the scholars could present to the general public the results of their scientific research and share experience. Participation in such meeting provided greater opportunities for development, therefore, scientific

communities considered it necessary to send their delegations of the best representatives to Archaeological Congresses (AC). Of the 15 archaeological congresses held in the Russian Empire, six were held in Ukraine: III (Kyiv, 1874), VI (Odessa, 1884), XI (Kyiv, 1899), XII (Kharkiv, 1902), XIII (Katerynoslav, 1905), XIV (Chernihiv, 1908).

Much attention in the paper is paid to the III Archaeological Congress (III AC), which took place in Kyiv in 1874. The Congress was held in Kyiv precisely because in the 70s of the nineteenth century it became a powerful center of research in the field of archeology. The newly created Society joined the preparation of the Third Archaeological Congress, and that fact rallied Kyiv historians and archaeologists. The reports prepared by delegates from the Historical Society of Nestor the Chronicler were devoted to the topical issues of history and archeology. The most productive was the work on the preparation of the XI AC, when with the assistance of the Historical Society of Nestor the Chronicler, the archaeological exhibition, excursions to the archaeological sites, and the printed abstracts of the reports were prepared. Having a certain experience of organizational work, the Historical Society of Nestor the Chronicler joined the preparation of the XII AC in Kharkiv. The active organizational participation of the Historical Society of Nestor the Chronicler in the work of the archaeological congresses was connected with the fact that one of the important directions of the Society's work was the popularization of science.

Keywords: *archaeological congress, The Historical Society of Nestor the Chronicler*

Надійшла до редакції / Received: 13.09.2018

Схвалено до друку / Accepted: 23.10.2018